

ЛЕКЦІЯ 8

Складові переходу України до сталого розвитку

План

1. Еколого-ресурсна складова переходу до сталого розвитку.
2. Економічна складова переходу до сталого розвитку.
3. Соціальна складова переходу до сталого розвитку.

1. Еколого-ресурсна складова переходу до сталого розвитку

Екологічну складову сталого розвитку варто розглядати в двох аспектах: *природно-ресурсному* та *середовище-утворювальному*.

Природно-ресурсний аспект характеризує масштаби та ефективність використання різноманітних наявних природних ресурсів, а також напрями і засоби відтворення та нарощування їх потенціалу. До **основних видів природних ресурсів належать: земельні, поверхневі та підземні води, корисні копалини, лісові, рекреаційні, біотичні та атмосферне повітря.**

Середовище-утворювальний аспект характеризує базові потреби людини в якісному середовищі життєдіяльності. До **середовище-утворювальних чинників належать: збереження і відновлення природних систем, їхньої біотичної розмаїтості і здатності до саморегуляції як необхідної умови існування людського суспільства; забезпечення сприятливого стану навколишнього середовища як необхідної умови поліпшення якості життя і здоров'я населення.**

З огляду на викладене для забезпечення переходу України до сталого розвитку необхідно підпорядкувати усю свою діяльність таким принципам та пріоритетним напрямкам розвитку:

1.1 Збалансоване використання природно-ресурсного потенціалу

Досягнення економічно доцільного й екологічно збалансованого використання природних ресурсів можливе через перебудову всього господарського комплексу та подолання нераціональної структури його територіальної організації.

Для цього потрібно:

- забезпечити ефективне нормативно-правове регулювання державних функцій щодо власності, управління та використання природних ресурсів;
- створити та впровадити уніфіковані кадастри природних ресурсів;
- при формуванні балансу природних ресурсів на всіх рівнях природокористування обов'язковим є врахування можливості залучення техногенних родовищ і відходів;
- створити ефективну фінансово-економічну систему, яка привела б у відповідність розмір плати за природні ресурси з екологічними збитками та іншими негативними наслідками їх використання та включала би, крім фіскальних механізмів, заохочувальні механізми використання відновлювальних (в тому числі енергетичних) ресурсів;
- сприяти пошукові нових ресурсозберігальних, наукоємних технологій.

Врахування інтересів майбутніх поколінь у використанні природних ресурсів повинно здійснюватися за рахунок:

- визначення переліку невідновлювальних природних ресурсів певної якості, вичерпання яких можна прогнозувати через 25, 50, 75, 100 та більше років;
- забезпечення державного контролю над обсягами, повнотою, ефективністю та доцільністю використання невідновлюваних природних ресурсів;

- здійснення пошукових і геологорозвідувальних робіт для розширення сировинної бази невідновлюваних природних ресурсів;
- забезпечення пріоритетності впровадження технологій, які б сприяли підвищенню повноти та комплексності використання супутніх природних ресурсів і відходів;
- виконання фундаментальних наукових досліджень зі створення екологічно безпечних технологій освоєння невідновлюваних ресурсів низької якості; ресурсів, розташованих на великих глибинах у надрах, морях та океанах, космічному просторі; освоєнню їх альтернативних замінників тощо.

Пріоритетні напрями раціонального використання окремих видів природних ресурсів такі:

Ресурси надр:

- збереження запасів вуглеводневих енергетичних ресурсів шляхом зменшення енерго- і матеріаломісткості економіки;
- використання у виробництві замкнутих технологічних циклів і рециклів для заміни первинних сировинних матеріалів вторинними;
- утворення з окремих видів великотонажних відходів техногенних родовищ вторинної мінеральної сировини, переробка якої з еколого-економічних позицій поки що є не вигідною;
- довгострокове прогнозування стану мінерально-сировинної бази за якістю та кількістю окремих видів корисних копалин і створення кадастрів природних ресурсів;
- упровадження маловідходних ресурсозберігальних технологій добування та комплексної переробки сировини;
- удосконалення механізмів ліцензування та оплати за використання надр;
- пошук і розвідка нових родовищ мінеральних вод і лікувальних грязей як основи “бальнеологічного” розвитку рекреаційної інфраструктури техногенно-навантажених регіонів;
- формування закінчених багатогалузевих комплексів на базі поглибленої переробки сировини;
- пошук нових родовищ мінеральної сировини на принципах еколого-економічної доцільності їх освоєння.

Земельні ресурси:

- удосконалення системи землекористування, охорона земельних ресурсів і збереження якості земель на принципах поступового доведення до науково обґрунтованих нормативів співвідношення між орними, залуженими та залісеними площами для кожної ландшафтно-кліматичної зони;
- приведення розораності сільськогосподарських угідь до екологічно прийнятої норми (45-50%) з наступним цільовим використанням вивільнених земель в інтересах суспільства (пасовища, високопродуктивні лісові насадження тощо), створення екологічних коридорів;
- різке обмеження можливостей використання родючих високопродуктивних земель у сфері промислового, міського і дорожнього будівництва;
- пошук нових земель, які можна було б ввести у господарське використання шляхом їх відновлення;
- розширення масштабів рекультивациі деградованих, забруднених, підтоплених і затоплених земель;
- доведення до науково обґрунтованого співвідношення промислових, сільськогосподарських і природних територій, яке повинно становити відповідно 30, 40 і 30% у структурі урбанізованих територій.

Водні ресурси:

- забезпечення населення якісною питною водою на основі пріоритетності питного водопостачання перед іншими видами використання води;

- захист водоносних горизонтів і поверхневих вод від забруднень промисловими, побутовими стоками та поступове впровадження мораторію на скиди і перехід на замкнуті цикли водокористування;

- охорона джерел та систем питного водопостачання;

- удосконалення правового та економічного механізму регулювання водокористування, зокрема, подальший розвиток басейнового принципу управління ресурсами, відновлення природного режиму функціонування малих

річок та обмеження господарської діяльності, яка призводить до порушення та забруднення на водозабірній площі й особливо на територіях витоків і водоохоронних зон, введення обґрунтованої плати за воду з метою економії водоспоживання;

- охорона стратегічно-важливих підземних водоносних горизонтів.

Атмосферні ресурси:

- збереження обсягів озоноруйнівних викидів і парникових газів на рівнях, що не перевищують узгоджених міжнародних норм і квот;

- впровадження механізмів регулювання транскордонних переносів на міждержавному та міжрегіональному рівнях;

- зниження викидів забруднень в атмосферу від стаціонарних та нестаціонарних джерел;

- рекультивація техногенних ландшафтів і захист сільськогосподарських земель, охоплених вітровою ерозією і чорними бурями.

Лісові ресурси:

- доведення площі лісів до науково обґрунтованих норм;

- розширення площі лісів за рахунок лісотехнічної рекультивації девостованих і низькопродуктивних земель;

- здійснення лісокористування на основі науково обґрунтованого лісовпорядкування з метою забезпечення безперервності сировинного ресурсу (деревини) та постійності екологічних функцій лісу;

- здійснення глибокої переробки деревини, використання безвідходних технологічних циклів;

- розширення площ лісовідновлення та раціональне лісокористування на основі впровадження новітніх технологій;

- відновлення та розширення мережі полезахисних та інших захисних смуг і наближення їхньої структури до виконання функцій екологічної мережі.

Біотичні ресурси:

- збереження та відновлення чисельності й ареалів природних популяцій видів рослин, грибів і тварин, у тому числі занесених до Червоної книги України та міжнародних переліків рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, з урахуванням вимог міжнародних договорів, до яких приєдналася Україна;

- збереження внутрішньо-популяційного статевого, вікового, просторового і генетичного різноманіття природних популяцій, у тому числі збереження і відтворення генофонду мисливських тварин, а також харчових, лікарських, декоративних і технічних видів рослин;

- відновлення і ренатуралізація зникаючих видів і популяцій з урахуванням відповідності їхніх вимог до умов природного середовища існування, генетичної структури впливу реінтродукції для екосистем;

- підтримання природних процесів формування складу та структури угруповань, збереження та відтворення природних екосистем, попередження їх антропогенної деградації та забезпечення невиснажливого використання їх біоресурсів; збереження та відновлення природно-культурних комплексів і ландшафтного різноманіття на локальному та регіональному рівнях;

- збереження рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, популяцій диких і домашніх тварин у спеціальних центрах, фермах, генофондних господарствах;

створення та підтримання діяльності спеціальних центрів збереження генофонду рослин, включаючи культурні види; штучне відтворення природних популяцій з метою відтворення видів, що перебувають під загрозою зникнення.

1.2 Забезпечення екологічної сталості природних систем

Основні напрями в середовищевірній сфері повинні бути спрямовані на реалізацію державної екологічної політики, що забезпечує збереження природних систем, підтримання їхньої цілісності, стабільності і життєвозабезпечувальних функцій.

Діяльність в цій сфері повинна спрямовуватися на збереження і відновлення біотичної та ландшафтної розмаїтості, достатніх для підтримання здатності природних систем до саморегуляції і компенсації наслідків антропогенного впливу. Для цього необхідно:

- збереження і відновлення оптимального для сталого розвитку країни та її окремих регіонів комплексу наземних, прісноводних і морських природних екосистем;
- розвиток мереж охоронних природних територій різного рівня і режиму, формування на їхній основі, а також на основі інших територій природно-заповідного фонду та екологічної мережі України як невід'ємного компонента розвитку регіонів і країни в цілому, збереження унікальних природних комплексів тощо;
- збереження і відновлення цілісності природних екосистем, у тому числі запобігання їхньої фрагментації в процесі господарської діяльності, при створенні гідротехнічних споруд, автомобільних і залізничних шляхів, газо- і нафтопроводів, ліній електропередач тощо;
- збереження і відновлення природної біотичної розмаїтості на господарсько освоєних й урбанізованих територіях.

Завдання в сфері забезпечення сприятливого стану навколишнього природного середовища повинні бути спрямовані на зниження його забруднення викидами, скидами і відходами, а також зниження енерго- і ресурсоемності продукції і послуг. Для цього необхідно:

- зменшення викидів і скидів забруднювальних речовин у природне довкілля, зниження промислових відходів через впровадження ресурсозберігаючих і безвідходних технологій в усіх сферах господарської діяльності; технологічне переозброєння і поступове виведення з експлуатації підприємств із застарілим обладнанням; оснащення підприємств сучасним природоохоронним устаткуванням;
- забезпечення якості води, ґрунтів та атмосферного повітря відповідно до сучасних науково обґрунтованих норм і вимог;
- зменшення скидів стічних вод, перехід на широке впровадження замкнених систем водоспоживання у господарському комплексі;
- поліпшення екологічного стану міст за рахунок модернізації та використання екологічно безпечних видів транспорту, транспортних комунікацій і палива, у тому числі не вуглецевого; переважний розвиток екологічно безпечного громадського транспорту як базового виду пересування у великих містах, особливо в культурно-ділових, історико-архітектурних їх центрах;
- зменшення обсягів утворюваних відходів за рахунок підтримання виробництва товарів, розрахованих на максимально тривале використання.

2. Економічна складова переходу до сталого розвитку

Економічна система є складовою комплексного сталого соціо-еколого-економічного розвитку території, для досягнення якого всі її сфери повинні бути збалансовані.

При цьому, структурна перебудова економіки має здійснюватися шляхом переходу від індустріально-аграрної моделі екстенсивного типу до конкурентоспроможної, інноваційної ринкової економіки інтенсивного типу (орієнтовану як на зовнішній, так і на внутрішній ринок), де враховується повна економічна вартість використаних ресурсів і передбачається їх відновлення.

Принципові напрями діяльності та завдання в економічній сфері

Усі плани та програми економічного розвитку повинні бути підпорядковані досягненню збалансованості економічної системи і з соціальною та екологічною складовими сталого розвитку, а не бути самоціллю.

Жоден проект розміщення, забезпечення розвитку та ліквідації об'єктів матеріального виробництва, а також, у цілому, територіальної інфраструктури не може здійснюватися без територіальної оцінки впливу техногенезу на навколишнє середовище та без урахування екологічної ємності території.

Імпорт і міжрегіональне переміщення сировини, продукції та відходів також повинні базуватися на цьому положенні і враховувати їхній життєвий цикл.

Формування ефективних економічних засад розв'язання екологічних проблем в усіх галузях виробництва та послуг здійснюється на основі впровадження та розвитку більш чистого виробництва.

Усі проекти в економічній сфері не можуть бути здійснені без проведення екологічної експертизи, яка обов'язково враховує всі чинники сталого розвитку, та обговорення і погодження з громадою.

Критерієм економічної доцільності та екологічної допустимості застосування промислових технологій є мінімізація використаних ресурсів та утворюваних відходів.

Виробництво необхідного обсягу товарів і послуг, що забезпечують належну якість життя, здійснюється за умов не перевищення протягом їхнього повного життєвого циклу екологічного простору території.

У сфері розбудови економіки діють екологічні важелі: підтримується все, що екологічно доцільне (податкові пільги), а екологічно неприйнятному ставляться перепони (штрафи).

Довгострокові прогнози та планування в економіці відбуваються етапами, адекватно до діючої парадигми розвитку і, навіть при докорінних змінах у ресурсній і сировинній базі, переходи на нові види енергоспоживання принципи сталого розвитку не змінюються.

Випереджувальні темпи економічного зростання, порівняно з темпами споживання первинних енергетичних ресурсів, мають забезпечуватись як за рахунок технічного (технологічного) енергозбереження, так і за рахунок структурного енергозбереження.

Реалізація цих принципових положень дозволить створити економічні передумови гармонійного розвитку людини, досягнення та підтримання високої якості життя та якості довкілля.

Для переходу на засади сталого розвитку головними напрямками функціональних і структурних перетворень у галузях і міжгалузевих комплексах повинні стати:

У сфері промисловості і транспорту:

- формування ефективної в господарському та екологічному відношенні міжгалузевої структури виробництва, що повинна відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави та її регіонів;
- розширення відповідальності за нераціональне використання ресурсів, поступове зменшення сировинних виробництв, нарощування обсягу виробництв із закінченими технологічними циклами, що сприяють глибокій переробці та високій якості кінцевої продукції, використання таких циклів виробництв, які призводять до мінімізації відходів;
- технологічна модернізація виробництв шляхом упровадження новітніх наукових досягнень, енерго- та ресурсоощадних і маловідходних технологій, широке застосування відновлюваних, екологічно чистих джерел енергії, розв'язання проблеми утилізації відходів, що утворюються в процесі господарської та іншої діяльності;
- впровадження нових екологічно безпечних транспортних систем, поетапне припинення використання етилованого бензину та свинцевих домішок;
- докорінна зміна технологій в екологонебезпечних галузях промисловості (в металургійній – перехід з мартенівської на конверторну виплавку сталі, технологію прямого відновлення заліза, у цементній – на сухий спосіб його виробництва та інше);
- мінімізація використання або повне вилучення токсичних матеріалів, зменшення обсягів усіх видів викидів і скидів та зменшення промислових відходів біля джерел їх виникнення шляхом заміни сировини та технологій тощо.

В аграрній сфері:

- упровадження енергоефективних технологій обробітку землі і підготовки її до посівів, оптимізація структури посівних площ;
- упровадження екологічно обґрунтованих систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій;
- реалізація заходів з підвищення продуктивності та ефективності тваринницьких галузей господарства;
- розширене впровадження органічного землеробства, тобто сільськогосподарської діяльності із застосуванням біологічних методів захисту рослин та оптимальним використанням органічних і мінеральних добрив;
- реалізація заходів з підвищення родючості ґрунтів і продуктивності орних земель за умов зменшення їхніх площ;
- збільшення обсягу виробництва високоякісних продуктів харчування, обґрунтована зміна структури харчування населення та забезпечення контролю якості сільськогосподарської продукції;
- запровадження високоефективних і безвідходних технологій перероблення продукції рослинництва і тваринництва;
- сприяння розвитку екологічно збалансованих сільських поселень;
- впровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів;
- збереження полезахисних і ґрунтозахисних зелених насаджень.

У сфері житлово-комунального господарства:

- упровадження заходів з утеплення будинків;
- заміна та модернізація котлів малої потужності на сучасні котли з коефіцієнтом корисної дії 95%;
- упровадження систем обліку споживання води, тепла та енергоресурсів;
- упровадження комплексного підходу до забезпечення житла ресурсами шляхом оптимізації центрального та індивідуального постачання;

- забезпечення населених пунктів очисними спорудами, організованими сміттєзвалищами.

В енергетичній сфері:

- упровадження нових технологій, прогресивних стандартів, сучасних систем контролю, управління та обліку на всіх етапах виробництва, транспортування та споживання енергетичних продуктів, розвиток ринкових механізмів, стимулювання енергозбереження в усіх галузях економіки;
- підвищення технічного рівня та екологічної безпеки теплових електростанцій шляхом застосування новітніх ефективних технологій спалювання палива;
- розвиток екологічно чистої енергетики відновлювальних джерел – будівництво вітрових електростанцій, використання сонячної енергії, геологічна розвідка і технічне освоєння родовищ геотермальних ресурсів, розроблення та впровадження біоенергетичних установок, використання шахтного метану;
- створення потужностей для переробки, довготривалого та безпечного захоронення радіоактивних відходів;
- розроблення та впровадження ефективних механізмів економії енергії, в тому числі шляхом удосконалення цінової політики;
- проведення реконструкції підприємств вугільної промисловості, вжиття заходів щодо створення власного паливно-енергетичного циклу на основі нових ресурсощадних та екологічно безпечних технологій.

3. Соціальна складова переходу до сталого розвитку

Подолання будь-яких соціальних проблем неможливе без забезпечення сталого розвитку, позбавлення ж його соціального контексту робить цей розвиток беззмістовним. Тому перехід України до сталого розвитку вимагає зміни політики в соціальній сфері, основними напрямками якої мають бути: збереження здоров'я людини; сприяння покращенню демографічної ситуації; забезпечення соціальних гарантій людям, які потребують захищеності; досягнення нормативів якості життя, які прийняті у розвинених країнах; досягнення орієнтирів сучасного рівня раціонального споживання для всіх верств населення; гуманізація суспільних відносин за рахунок реформування систем управління, освіти, науки, культури та охорони здоров'я.

Реалізація цих напрямів повинна враховувати, перш за все, забезпечення біотичного аспекту життєдіяльності, що розглядається **як рівень необхідності**, а також соціальний аспект життєдіяльності, що віддзеркалює **рівень достатності соціальної сталості**.

Обидва рівні мають бути відображеними у стратегії дій як на найближчу, так і на подальшу перспективу. Крім цього, стратегія дій повинна базуватися на системі моніторингу сталості розвитку з урахуванням усіх соціальних складових і рівнів при прийнятті управлінських рішень.

Рівень необхідності повинен охоплювати такі соціальні складові:

- захищеність життєдіяльності населення як оцінку її безпеки в соціально-економічному, політико-правовому і техно-природному аспектах;
- забезпеченість соціального розвитку ресурсами (трудовими ресурсами, відтворювання населення, його здоров'я і зайнятість як забезпечення потенціалу його розвитку).

Рівень достатності має включати такі складові:

- життєвий рівень населення (матеріальну основу добробуту, продуктивність трудових ресурсів як його джерело);
- забезпеченість інтелектуальними ресурсами як потенціал просування до соціальної сталості в рамках стратегії сталого розвитку за рахунок реформування

освітньо-наукової сфери та відновлення (відродження) рівня культури, побуту, харчування, охорони здоров'я та гармонізації взаємовідносин з довкіллям.

На першому (стабілізаційному) етапі, коли мають бути створені передумови переходу до сталого розвитку, *пріоритетним напрямком вирішення проблем у соціальній сфері є забезпечення біологічного аспекту життєдіяльності* не нижче рівня сучасних нормативів якості життя, прийнятих у розвинених країнах, встановлення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей екологічного, соціального та матеріального добробуту.

Найсуттєвішим чинником для цього є *запровадження моніторингу сталості соціального розвитку*, в якому має робити наголос на таких складових:

- захищеність життєдіяльності населення як оцінка її безпеки. Для вирішення проблем цієї складової першочерговим кроком слід вважати трансформацію системи соціального захисту відповідно до вимог сучасного суспільного устрою та економіки з ринковими відносинами (соціальні виплати, пенсії, зайнятість населення), а також розроблення системи заходів щодо підвищення рівня природної та техногенної безпеки;
- забезпеченість соціального розвитку людськими ресурсами (включаючи здоров'я населення, його відтворення, трудові ресурси).

Ці складові повинні визначатись параметрами, прийнятими в розвинених країнах; в інтегрованому вигляді вимірювальні **показники не можуть давати значень, менших від 0,4 за уніфікованою шкалою.**

Пріоритетними заходами на цьому етапі мають бути:

- розроблення стратегії сталого розвитку, плану дій і програм у розрізі регіонів, як безумовного гарантування здійснення процесу соціальних перетворень в національному масштабі;
- введення лімітованого рівня природної та техногенної безпеки на основі інтегрованих розрахунків екологічного простору територій;
- розроблення національної та регіональних програм запобігання дестабілізації демографічної ситуації;
- забезпечення соціального захисту пенсіонерів із максимальним використанням їхніх досвіду та знань;
- формування фондів соціальної допомоги малозабезпеченим, створення мережі недержавних закладів, які надаватимуть соціальні послуги;
- поглиблення реформування пенсійного забезпечення за рахунок:
 - 1) переходу на багаторівневу пенсійну систему;
 - 2) розмежування пенсій, призначених за різними пенсійними програмами;
 - 3) введення персоналізованого обліку пенсійних внесків у недержавних пенсійних фондах, створення системи інвестування пенсійних коштів;
 - 4) пролонгване введення подовженого пенсійного віку без лімітування прав на роботу;
- введення системи моніторингу здоров'я населення, в першу чергу, дітей, молоді та жінок фертильного віку (як бази для збалансування демографічних процесів);
- розробка заходів щодо сприяння покращенню демографічної ситуації (за рахунок реформування пенсійної системи, що дасть змогу розподілити демографічне навантаження більш рівномірно у часі);
- розширення системи кредитів для розвитку малого бізнесу;
- забезпечення покращення ситуації на ринку праці за рахунок:
 - 1) оптимізації структури та масштабів зайнятості;
 - 2) розгортання активних програм сприяння зайнятості, працевлаштування, залучення до громадських робіт;
 - 3) сприяння розвитку екологічного бізнесу, екологічного страхування та аудиту;
 - 4) розвиток системи установ різних видів і форм власності, що надають соціальні послуги населенню.

На другому (підготовчому) етапі, коли забезпечуються умови для розроблення й впровадження політики сталого розвитку *в освітньо-науковій сфері, пріоритетним напрямком соціального розвитку має бути соціальний аспект життєдіяльності*, що забезпечує рівень достатності складових:

- матеріальний добробут населення, що є необхідною базою для розвитку інтелектуального потенціалу;
- інтелектуальний потенціал, який певною мірою є найважливішим дієвим потенціалом сталого розвитку, а також суттєвою передумовою реалізації стратегії сталості на наступному третьому (перехідному) етапі. Тому на другому етапі безперечним пріоритетом є сфера освіти, науки, культури та охорони здоров'я.

Ці складові повинні орієнтуватися на вимірювальні значення (в інтегрованому вигляді) **не менше ніж 0,6 за уніфікованою шкалою**.

На цьому етапі пріоритети мають бути спрямовані на вирішення завдань щодо підвищення рівнів доходності як в індивідуальному споживанні, так і в сфері макроекономічних величин.

Реалізація цих завдань має відбуватися за умов поступового перерозподілу трудових ресурсів зі сфер матеріального виробництва і обслуговування держави в сферу обслуговування людей, а саме в науку, освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальний і правовий захист.

На третьому (перехідному) етапі ключовим критерієм досягнень *в зміні політики соціальної сфери* мають стати *консолідація і розвиток усіх соціальних складових* у контексті інтегрального показника сталості розвитку при переході українського суспільства до сталого розвитку. Інтегрований вимір рівнів необхідності і достатності соціального розвитку має бути доведений до значення **0,8 за уніфікованою шкалою**.

Здоров'я населення та якість життя

Забезпечення здоров'я людини та її соціальної захищеності є пріоритетною політикою держави. Перехід на засади сталого розвитку можливий при умові фізичного, психічного та морального здоров'я населення.

Складовими формування здоров'я разом із способом життя, спадковістю, доступністю ефективного відпочинку та якісної медичної допомоги є вплив навколишнього природного середовища.

Негативний вплив навколишнього природного середовища на здоров'я пов'язаний із:

- забрудненим атмосферним повітрям;
- недостатнім (за кількістю, якістю, різноманіттям тощо) харчуванням;
- недостатністю забезпечення якісною питною водою;
- безпосередньою дією фізичних (радіаційного, акустичного та ін.) полів тощо;
- естетичним станом природного довкілля.

Тому *стратегія захисту здоров'я людей* від негативного впливу чинників навколишнього природного середовища повинна відображати:

- регламентацію надходження в навколишнє середовище речовин та енергії, шкідливих для здоров'я людей, забезпечення якості атмосферного повітря населених пунктів, ґрунтів, поверхневих і підземних вод, питної води, продуктів харчування відповідно до гігієнічних нормативів, дотримання норм радіаційної безпеки населення, допустимих рівнів акустичного, електромагнітного та інших видів шкідливого впливу на довкілля;

- забезпечення в містах і сільській місцевості нормативної чисельності медичного персоналу: від нижчої до верхньої ланки;

- підвищення стійкості людського організму шляхом розвитку профілактичної медицини, активізації санітарної просвіти населення (профілактичні програми щодо

попередження й ліквідації шкідливих звичок), забезпечення якісного оздоровлення, відпочинку та збалансованого харчування;

- розширення соціальних та економічних стимулів для формування активного та відповідального ставлення кожної особи до свого здоров'я, чистоти й естетичного стану навколишнього природного середовища.

Основними завданнями підвищення якості життя є:

- підвищення освітнього та культурного рівня населення з питань сталого розвитку та створення умов для покращення морально-психологічного стану суспільства;

- збільшення рівня грошових доходів населення та підтримка малозабезпечених і соціально незахищених верств населення, а також молодих родин для задоволення потреб в оздоровленні;

- захист материнства та дитинства, підвищення ефективності профілактичної медицини, перш за все, дитячої та створення умов якісного відпочинку та оздоровлення населення;

- забезпечення екологічної безпеки та розв'язання питань, пов'язаних із захищеністю життєдіяльності.

Розвиток громадянського суспільства

Громадянське суспільство – суспільство громадян, які усвідомлюють і здійснюють своє право і відповідальність щодо участі в розвитку своєї країни, свого регіону, місця своєї життєдіяльності. Суспільство, в якому ці права реалізуються постійно і без перешкод, а діяльність усіх суспільних прошарків є прозорою.

Чи не найголовнішою сферою активності громадськості є діяльність щодо подолання проблем переходу до сталого розвитку. Громадянське суспільство створює належні можливості для здійснення такої діяльності. Ці можливості мають ґрунтуватися на юридичних, організаційних, технологічних і фінансових засадах.

Однією із важливіших особливостей діяльності є відстоювання *права суспільства на екологічно сприятливе довкілля* і його готовність визнати це право одним із своїх пріоритетів у низці людських цінностей (демократія, права людини, добробут та інші).

Необхідною соціально-політичною умовою переходу на шлях сталого розвитку є відкрите громадянське суспільство та правова держава. Досвід розвинутих країн свідчить, що функціонування інститутів громадянського суспільства може забезпечити оптимальні умови для економічного зростання, владнання соціальних конфліктів і збалансованого використання природних ресурсів.

Ефективність влади в демократичній державі в значній мірі залежить від якості її взаємодії відносно з громадянським суспільством у цілому та його неурядовими громадськими організаціями. Перехід до сталого розвитку передбачає активізацію діяльності об'єднань громадян, профспілок, ділових і наукових кіл, урахування інтересів основних груп населення, зокрема жінок, дітей і молоді при частковій фінансовій підтримці їхньої діяльності з боку держави.